

İRAN MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATI

Rauf QULUZADƏ,

Bakı Dövlət Universitetinin

Şərqsünaslıq fakültəsinin müəllimi

AÇAR SÖZLƏR: *mühacirət, ədəbiyyat, iranlı mühacir yazıçılar, ədəbi ənənələr.*

KEYWORDS: *immigration, literature, Iranian immigrant writers, literary traditions.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *иммиграция, литература, иранские писатели-иммигранты, литературные традиции.*

İran ədəbiyyatının tarixində mühacirətdə yaranmış bədii ədəbiyyat nümunələri əhəmiyyətli yer tutur. Mühacirət ədəbiyyatını ayrı-ayrı xarici ölkələrə gedərək orada yaşamağa məcbur olan yaradıcı qüvvələr formalaşdırmışlar. Mühacirət ədəbiyyatında vətən həsrəti, qürbət duyğuları, tarixi hadisələrə fərqli ədəbi baxış meyilləri qüvvətlidir. Çətin şəraitdə yaranan mühacirət ədəbiyyatı İrani dünyaya tanıتماğa da xidmət etmişdir.

Tarix boyu iranlılar müxtəlif ictimai-siyasi səbəblər ucbatından mühacirət etmişlər. Bəzən onlar yeni “vətənləri” olacaq qürbətdə kök salmış, bəzən isə tezliklə qayıtmaq ümidi ilə məskunlaşmışlar. Mühacirliyə müxtəlif cür yanaşmalar olmuşdur: bəziləri nostalji hissələrin təsiri altında tərک etdikləri yurdlarını “itirilmiş cənnət” kimi xatırlamış, digərləri isə keçmişin ən qaranlıq və ağrılı xatirələrini əsas götürərək mühacirliklərinə haqq qazandırmaq istəmişlər.

Gah keçmişin gözəl, gah da eybəcər tərəflərinə üz tutan mühacirlər iki sahil arasında ləngər vuran qayıqlara bənzəyirlər. Onların arasında “keçmişə qaytaran körpüləri” yandıraraq yeni “dünya”ya doğru aparən cığıruları seçənlər də var, bu cığırılarda yolunu itirərək hardasa azıb qalmışlar da... Lakin bütün hallarda həm indiyə, həm də gələcəyə təsir edərək, varlıq və şəxsiyyəti təyin edən keçmişdən tamamilə qurtulmaq mümkün olmamışdır [1].

Mühacirətdə yaranmış ədəbi əsərlərin bir qisminə müəlliflər vətəni tərک etməzdən əvvəl baş vermiş hadisələri əks etdirən xatirələri qələmə almaqla onları qoruyub əbədləşdirmək, digər qisminə isə mühacirlik həyatını təsvir etməklə yeni məskəndə özgə olmağın çətinliyini analiz edib anlamaq istəmişlər.

2015-ci ildə işıq üzü görmüş Sanaz Fotouhinin “The Literature of Iranian Diaspora” (“İran diaspor ədəbiyyatı”) kitabı İranın mühacirət ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmaq istəyənlər üçün ingilis dilində yazılmış qiymətli mənbədir. İranda doğulmuş, Yaponiya, ABŞ, Honq Konq və Avstraliyada boya-başa çatmış, ingilis ədəbiyyatı üzrə doktorluq elmi dərəcəsi almış bu xanım kitabının təqdimatında yazır ki, “müəyyən bir mədəniyyətə aid olmasını” heç zaman hiss etmədiyindən, “vətəndən gələn nostalji səs və mənzərələri” görmək və duymaq üçün İran mühacir yazıçılarının əsərlərini oxumuş, digər ölkələrin mühacir ədəbiyyatı ilə İran mühacir ədəbiyyatının oxşar və fərqli cəhətlərini ayırd etməyə müfəffəq olmuşdur [2].

1979-cu il inqilabından sonra iranlıların kütləvi mühacirəti mədəni və milli ikitirəlik

daşıyan diasporun yaranmasına səbəb oldu. Köklərindən ayrılmış bir çox iranlı vətən ilə tamamilə əlaqələri kəsilmiş vəziyyətə düşdülər. Bu azmış kimi, yad ölkənin mətbuat vasitələrində İran və iranlıların yanlış təsvir və təqdimatı ilə üz-üzə qaldılar. Lila Azam Zanganehin dediyi kimi, “çox qədim zamanlardan İran Qərbin təsəvvüründə ekzotik duyğuların cənnəti və fanatik dindarlığın qalası kimi canlanırdı” [3]. İnqilabdan əvvəl iranlılar “dünyanın ən şən və mehriban insanları” olan ekzotik şərqilər kimi tanınırdılarsa, inqilabdan sonra, xüsusilə girov böhranından sonra Qərbin İrana münasibəti kökündən dəyişdi. 1979-cu ilin noyabrında 36 Amerika vətəndaşı Tehran səfirliyində girov götürülən andan, Amerikada antiiran əhval-ruhiyyəsi qızışmağa başladı. Kütləvi informasiya vasitələri adı amerikalıların təsəvvüründə “qeyri-rasional”, “işgəncəyə həris” və “kompromisə getmək istəməyən iranlılar” imicini yaratmağa başladılar. Professor Yahya Kamilpurun 1997-ci il apardığı tədqiqatın nəticələri göstərdi ki, həmin təbliğat insanların şüurunda artıq kök salmışdır [4]. Qərībā deyildi ki, bu şəraitdə bir çox mühacir iranlı özünü təcrid olunmuş hesab edirdi. Bu işə onların Qərb cəmiyyətinə inteqrasiyasını çətinləşdirirdi.

İllər boyu bu cür soyuq özgə münasibəti görən iranlılar təcrid vəziyyətindən çıxmaq üçün özlərinin media şəbəkəsi və incəsənət kanallarını yaratmağa başladılar. Bu vasitələrin ən əhəmiyyətli isə ingilis dilində ədəbi-bədii əsərlərin yazılması oldu.

İranlılar poeziya və ədəbiyyata dərin məhəbbətləri ilə seçilirlər. İstər klassik əsərlər, istərsə də müasir dövr müəlliflərinin ədəbi əsərlərində ölkə və onun mədəniyyəti hər rakursdan işıqlandırılır və oxucuda minillik tarixi olan mədəniyyət haqqında müəyyən bir təsəvvür yaradır.

İranlı mühacir yazıçıların əksəriyyəti milli, mədəni və ədəbi dəyərlərə sadıq qalırlar. Son illər bir çoxları məşhur fars ədəbi ənənələri və konseptlərindən istifadə edərək ingilis dilində kreativ ifadələr yaratmağa meyillənmişlər. Klassik fars ədəbiyyatı ənənələrinə görə, vətən, doğma yurd və vətənə aid olma şəxsiyyətin identifikasiyası ilə sıx bağlıdır. Əfsaneh Nəjməbadiyə görə, bu ənənə səyahət edən erkən İslam şairlərinin yazılarından başlamışdır. Onlar doğulduqları və böyüdüləri yerlərdən uzaqlaşmağın südəmə körpənin anasından ayrılması kimi ağırlı olduğunu və bu intizarın sonralar da əzab verdiyini öz əsərlərində dəfələrlə təsvir edirdilər [5]. Mənəvi səviyyədə isə sufi poeziyasında, vətən ideyası və doğulduğu yerə qayıtma alleqorik baxımdan “ilahi ilə qovuşma” kimi interpretasiya olunur. Əsrlər boyu klassik və müasir fars ədəbiyyatında “vətən” məfhumunun bu cür təsviri və yozumu iranlılarda vətənə güclü emosional, milli və mənəvi bağlılıq hissələrinin yaranmasına səbəb olmuş, onların böyük qismində “iranlı olmaq” kimi şəxsi identifikasiyanın formalaşmasına zəmin yaratmışdır.

Vətənlə bağlılıq hissənin yaşadılmasının vacibliyi Tara Bəhrampurun “Görmək və yenə görmək”, Sitareh Fərman-Fərmaianın “Fars qızı”, Nahid Raçlinin “Xarici” və “Xarici ilə nigah”, Mənoçöhr Pərvinin “İbn Sina və mən” və s. kimi əsərlərdə xüsusilə qeyd edilmişdir. İngilis dilində yazılmış bu kitablar bir daha sübut edir ki, ana yurda duyulan nostalji hissələr təkcə yaşlanmış birinci nəsil mühacirlərə xas deyil, bu hissə xaricdə yaşayan yeni nəsillərə də aşılannmışdır. Bu cür yanaşmanın mənfi tərəfi mühacirətdə “evsizlik” hissənin yaranmasına, adaptasiyanın çətinləşməsinə səbəb olmasındır.

Gina Nahainin “İman prospektində ay işığı” romanı Tehrandə fanatik bir yəhudi ailəsindən olan, evdən qaçıb varlı bir müsəlmanla ailə quran Roksananın həyatından bəhs edir. Bu izdivacdən Lili adlı qızı doğulur, lakin Roksananın həyatı daha da çətinləşir və o, qızını da tərək edərək ölkədən qaçır. 18 illik həyatının 13 ilini anasının axtarışına sərf edən Lili onu ABŞ-da ölüm ayağında olarkən tapır. Oxucu qəhrəmanın öz vətəninə, doğma evində mənəvi təzyiq, etdiyi ayıb işə görə daim “damğalanma” və təcrid olunmağa davam gətirməyərək hər şeyi arxada qoyub qaçmasını, ana ilə qızın yad ölkədə tapışıb yeni həyata başlamasını maraqla izləyir. “Vətəninə istədiyindən qədər sevə bilərsən, amma bəzən qaçış insanın başına gələ biləcək ən yaxşı işdir...” Bu əsərində müəllif oxucusuna özgə ölkədə “yeni başlanğıc fürsəti”nin və vətəndən uzaqda da şəxsiyyətin identifikasiya imkanı olduğuna inandırmağa çalışır [6].

Dünya ədəbiyyatsevərlərinə tanış olan və əsərləri “bestseller” hesab edilən İran yazıçıları arasında, təbii ki, mühacirətdə yazıb-yaratmışlar çoxdur. Onlardan biri - Mərcanə Sətrapi Rəştdə anadan olmuş, Tehrandə böyümüş, yeniyetmə yaşlarında Vyanaya köçmüş və 1997-ci ildə Parisdə məskunlaşmışdır. Hazırda İran əsilli Fransa rəssamı, karikaturaçı, ssenarist və film rejissoru kimi tanınan M.Sətrapinin 1979-cu il inqilabından əvvəl siyasi turbuləntlik dövrünə təsadüf edən İran həyatının ağ-qara qrafik romanında təsviri əsasında beynəlxalq miqyasda tanınan “Persepolis” animasiya filmi çəkilmişdir.

İrac Pezeşkzad Tehrandə anadan olmuş, İran və Fransada təhsil almışdır. Ədəbiyyata gəlməmişdən əvvəl, aldığı təhsilə uyğun olaraq vəkil və diplomat kimi çalışmışdır. Ədəbi fəaliyyətə keçən əsrin 50-ci illərində qısa hekayələr yazmaq və fransız ədəbiyyatı nümunələrini fars dilinə tərcümə etməklə başlamışdır. 1973-cü ildə yazılmış “Dayı can Napoleon” romanı müəllifə dünya şöhrəti qazandırmışdır. İkinci Dünya müharibəsi dövründə bir həyətdə yaşayan 3 ailənin həyatından bəhs edən bu satirik romanın əsasında eyniadlı teleserial da çəkilmişdir.

Yazıçı Doniya Bican İranı İslam İnqilabı dövründə tərək etmişdir. Kaliforniyada Berkley Universiteti və Parisdə Kordon Bleu İnstitutunda təhsil almışdır. Tehrana qayıdışı onu “Leyla kafesinin son günləri” adlı romanını yazmağa ruhlandırmışdır. Əsərin əsas qəhrəmanı Amerikada böyümüş yeniyetmə qızı ilə birgə uzun illərdən sonra Tehrana atasının yanına qayıdan Nur adlı qadındır. O, İslam İnqilabında anasının itkin düşmə səbəbini öyrənmək istəyir. Amerikan həyatına öyrənmiş yeniyetmə qız Lili üçün İran həyatına uyğunlaşmaq çətindir. 3 nəslin həyatını təsvir edən romanda həm şəxsi, həm siyasi mövzular maraqlı şəkildə təsvir olunur [7].

Türkiyədə doğulmuş Mərcan Kəmalı sonralar Keniya, Almaniya, Türkiyə, İran, İsveçrə, Avstraliya və ABŞ kimi ölkələrdə yaşamışdır. Onun bir ana ilə gənc qızı arasında olan münasibətlərə həsr olunmuş “Birlikdə çay dəstgahı” adlanan debüt povesti beş xarici dilə tərcümə edilmiş, bir sıra ədəbiyyat müsabiqəsinin finalçısı olmuş və iki antologiyada çap edilmişdir. “Dərya qızı Minanın 25 yaşı tamam olan gün ona mükəmməl bir hədiyyə – ideal ər tapır. Mina isə anasının illərlə İran-amerikan tələbələr arasından ona adaxlı seçməsindən tənqə gəlib. Bu son uğursuz cəhdədən sonra ana ilə qız İran səfərinə çıxırlar. Bu səyahət onların bir-birini daha yaxşı anlamalarına səbəb olur” [8]. Müdrik, duzlu-məzəli və şəfqət dolu dialoqlarla zəngin əsər oxucu sevgisi qazanmışdır.

Dina Nayeri İsfahanda doğulmuş 10 yaşında ABŞ-a köçmüşdür. Bakalavr və magistr dərəcələrini Princeton və Harvard universitetlərində almışdır. İlk romanı “Bir qaşığı torpaq və dəniz” adlanır: kiçik yaşlarında anasından və əkiz bacısından ayrı düşmüş Səba adlı qız xəyal gücü və Qərb həyatına sevgisi sayəsində bir çox çətinliyə qalib gəlir. 2017-ci ildə müəllifin “Sığınacaq” adlı əsəri nəşr olunmuşdur.

Mənoçöhr Pərvinin 2003-cü ildə çapdan çıxmış “Dərd e del: Rumi, Hafez and Love in New York” poemasını xüsusilə qeyd etmək istərdik. İranlı tənha professor Piruz özünə qəsd etmək üçün səhraya gəlir və öz problemlərini iki kaktusa danışmağa başlayır. Bu kaktuslar iki dahi şair - Rumi və Hafizin reinkarnasiyalarıdır. Professoru fikrindən döndərərək evinə göndərən “şairlər” bu dəfə də müasir Nyu-York sakinlərinə çevrilərək başqalarına kömək etmək qərarına gəlirlər. Müəllif iki möhtəşəm şairin təmsalında fars poeziyasını farsdilli olmayan oxuculara mükəmməl yolla tanıtdırmağa çalışmışdır [9].

Azər Nafisi Tehrandan anadan olmuş, yeniyetməlik dövründə Avropaya köçmüş, ingilis və amerikalı ədəbiyyatı üzrə doktorluq dərəcəsi aldıqdan sonra 1979-cu ildə İrana qayıtmışdır. Tehran universitetlərində öz ixtisası üzrə müəllimlik etmiş, sonralar isə evdə qız tələbələrinə dərs keçmişdir. 1997-ci ildə ABŞ-a qayıtdıqdan sonra “Tehrandan Lolitanı oxuyarkən” adlı xatirələrini qələmə almışdır. Müəllif deyir: “Biz bədii əsərdə reallığı yox, həqiqəti dərk etməyi axtarıq. Güman edirəm ki, əgər bizim İrandakı həyatımızı əks etdirən əsər seçməli olsaydıq, bu, “Miss Jab Brodinin ən yaxşı illəri” və ya “1984” deyil, V.Nabokovun “Edama dəvət”, yaxud da ən uyğun gələni “Lolita” olardı”. Nafisi İran cəmiyyətini Qərb oxucusuna Qərb ədəbi ənənələrinə uyğun elementləri vasitəsilə təqdim edir və bununla da, İran cəmiyyətini Qərb cəmiyyətinə yaxınlaşdırır, onların fərqlənmədiklərini göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür hibrid yazı tərzini həm yeni məskəndə tanınma və ona aid olmanı asanlaşdırır, həm də qürbətdə iranlı olma hisslərinin qorunub möhkəmlənməsinə səbəb olur. İngilisdilli İran mühacirət ədəbiyyatı mədəniyyətlərarası məkanın formalaşmasına təkan verir, İran və Qərb mədəniyyətlərində bir-birindən fərqlənən sosial və siyasi təbəqələr arasında “uzağı yaxınlaşdırmaq”, münasibətləri yeniləmək, doğru və yalanları üzə çıxarmaq məqsədini həyata keçirməyə çalışır və müəyyən qədər buna nail olur. Amerika ədəbiyyatının ən tanınmış iranlı nümayəndələrindən olan Pərsis Kərim belə demişdir: “İran mədəniyyəti özünü yeni formalarla ifadə edir. Bununla da, uzun müddət mövcud olan köhnəliyə meydan oxuyub paradigmaları devirərək, Amerikan mədəniyyətinin formalaşmasında böyük rol oynayır”.

ƏDƏBİYYAT

1. Missaghi Poupeh. "The Literature of the Iranian Diaspora: Meaning and Identity since the Islamic Revolution" By Sanaz Fotouhi
e-mənbə: <https://iran.britishcouncil.org/en/underline/literature/review-iranian-literature-in-diaspora>
2. The Literature of Iranian Diaspora, a Review by Sanaz Fotouhi e-mənbə: http://www.academia.edu/1556036/Transcultural_Spaces_The_case_of_Iranian_writing_in_English_and_the_process_of_cultural_re-representation?_ga=2.256925327.549804329.1540132964-1582483191.1540132964
3. Zanganeh Lila Azam. "My Sister Guard Your Veil; My Brother Guard Your Eyes". New York: Beacon Press, 2006.
4. Kamalipour Yahya. "The TV Terrorist: Media Images of Middle Easterners". Global Dialogue, 2000.
5. Najmabadi Afsaneh. "The Erotic Vatan [Homeland] as Beloved and Mother: To Love, to Possess, and to Protect". Comparative Studies in Society and History, 1997.
6. Memarian Omid. "Women Writers Inject Humanity into Portrayals of Iran"// Inter Press Service English News Wire// 23 September, 2006.
<http://www.highbeam.com/doc/1P1->
7. Bijan Donia. "The Last Days of Café Leila". <http://www.doniabijan.com/>
8. Kamali Marjan. "Tea together". <http://www.marjankamali.com/>
9. "Greetings from Manocher Parvin". <http://mparvin.com/>

Рауф Гулузаде

ИРАНСКАЯ ИММИГРАНТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена иранской иммигрантской литературе, которая занимает особое место в современной мировой литературе. Тоска по родине, по родному дому, литературный взгляд на разные исторические события являются основными темами. Книга Саназа Фотухина «Литература иранской диаспоры», опубликованная в 2015 году, является ценным источником, написанным на английском языке для тех, кто хочет познакомиться с иранской литературой иммигрантов. Англоязычная иранская иммиграционная литература способствует формированию межкультурного пространства, способствует продвижению к взаимопониманию между Западом и Ираном.

Rauf Guluzade

IRANIAN IMMIGRANT LITERATURE

SUMMARY

The article has been devoted to the Iranian immigrant literature, which occupies a special place in the modern world literature. Homesickness, nostalgic feelings, literary view of various historical events are the main themes. Sanaz Fotouhi's book "The Literature of the Iranian Diaspora : Meaning and Identity since the Islamic Revolution", published in 2015, is a valuable source, written in English for those who want to get acquainted with the Iranian immigration literature. Iranian immigration literature in English contributes to the formation of intercultural space and furthers comprehension between West and Iran.